

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՆԱՐԵԿ ԱՐՄԵՆԻ ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ

**ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԵՎ ԿՈՆՍՏՐՈՒԿՏԻՎԻՍՏԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄՆԵՐԻ
ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ՀՀ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ (ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ, 2008-2020 ԹԹ.)**

ԻԳ.00.02. - «Քաղաքական ինստիտուտներ և գործընթացներ»
մասնագիտությամբ քաղաքական գիտությունների թեկնածուի գիտական
աստիճանի հայցման ատենախոսություն

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ-2022

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

НАРЕК АРМЕНОВИЧ СУКИАСЯН

**ЭВОЛЮЦИЯ СТРУКТУРНЫХ И КОНСТРУКТИВИСТСКИХ ИЗМЕРЕНИЙ
ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РА (НА ПРИМЕРЕ АРМЯНО-РОССИЙСКИХ
ОТНОШЕНИЙ, 2008-2020 ГГ.)**

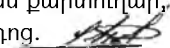
Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по
специальности 23.00.02 – “Политические институты и процессы, международные
отношения”

АВТОРЕФЕРАТ

Ереван-2022

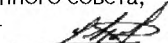
Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝	քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Ա. Մարգարով
Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝	քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ Խ. Ա. Գալստյան պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ռ. Գ. Կարապետյան
Առաջատար կազմակերպություն՝	Հայ-ռուսական համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը տեղի կունենա 2022 թ. ապրիլի 7-ին, ժամը 12:00-ին, ԵՊՀ-ում գործող ՀՀ ԲՈԿ-ի «Քաղաքագիտություն և միջազգային հարաբերություններ» 056 մասնագիտական խորհրդի նիստում:
Մասնագիտական խորհրդի հասցեն է՝ ՀՀ, Երևան-0025, Ալեք Մանուկյան 1:
Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ԵՊՀ գրադարանում:
Սեղմագիրն առաքված է 2022 թ. փետրվարի 23-ին:
056 մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար,
պատմական գիտությունների թեկնածու, դոց. Վ. Ա. Պետրոսյան

Тема диссертации утверждена в Ереванском государственном университете.

Научный руководитель:	доктор политических наук, профессор А. А. Маркаров
Официальные оппоненты:	доктор политических наук, доцент Х. С. Галстян кандидат исторических наук. доцент Р.Г. Карапетян
Ведущая организация:	Российско-Армянский университет

Защита состоится 7 апреля 2022г. в 12:00 часов на заседании действующего в ЕГУ РА специализированного совета 056 "Политология и международные отношения" ВАК РА. Адрес: РА, Ереван 0025, ул. А. Манукяна 1.
С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке ЕГУ.
Автореферат разослан 23 февраля.
Научный секретарь специализированного совета,
кандидат исторических наук, доцент В. С. Петросян

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի արդիականությունը: Հայ-ռուսական հարաբերությունները Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության անկյունաքարային ուղղություններից են: Դրա մասին վկայում են առանցքային ոլորտներում երկկողմ փոխգործակցության մակարդակները, իրավապայմանագրային հիմքերի ծավալները, ընդհանուր շահերն ու նպատակները, որոնց ամբողջությունն ամփոփվում է դրանց՝ ռազմավարական դաշնակցության մակարդակի ամրագրմամբ: Այդուհանդերձ, առկա քաղաքագիտական հետաքրքրությունն ու թեմայի մշակվածությունը, ըստ մեզ, մասամբ են արտացոլում արտաքին քաղաքականության այդ ուղղությանն առնչվող հիմնահարցերի աճող կարևորությունը, ինչը թեմայի արդիականությունը հավաստող առաջին հանգամանքն է: Երկրորդ, ուսումնասիրելով ոչ թե (ոչ միայն) քաղաքականության հետևանքները, այլ առաջին հերթին դրանք պայմանավորող չափումները, դրանցում առկա գործոններն ու վերջիններիս էվոլյուցիան, թեմայի ուսումնասիրությունն անցում է կատարում նկարագրողականից բացատրող գիտական գիտելիքին, ինչը որոշում կայացնողների ու հետազոտողների համար ինտրավորություն է ստեղծում «միջամտել» քաղաքական գործընթացի տարբեր խնդրային փուլերում՝ դրանք ուսումնասիրելու կամ բարելավելու նպատակով:

Ավելին, թերևս պայմանավորված այն հանգամանքով, որ թեման ՀՀ արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրության մեջ ունի հիմնարար նշանակություն՝ լիովին են դրա մասին ընդհանրական կամ դեպքային-իրադարձային բնույթի վերլուծությունները, սակայն ըստ մեզ, պակաս զարգացած է տվյալ ուղղության նեղ մասնագիտացումը, ի տարբերություն տարածաշրջանային որոշ այլ ուղղությունների: Երրորդ, թեև հայ-ռուսական հարաբերությունները բնութագրվում են որպես ռազմավարական դաշնակցություն, ինչը առաջին հայացքից ստատիկության տպավորություն է թողնում, գործնականում՝ դրանց բնորոշ է հարուստ դինամիկան, որը հատկապես ընդգծված դրսևորում է ստացել մեր կողմից ընտրված ժամանակահատվածում: Այդ ակտիվությունը պայմանավորված է անվտանգային միջավայրի ցնցումներով՝ 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմով, 2016 թ. Ապրիլյան պատերազմով և դրանից բխող գործընթացներով՝ մինչև, բայց ոչ ներառյալ 2020 թ. Արցախյան երկրորդ պատերազմը: Բացի վերոնշյալ անվտանգային ցնցումներից, ժամանակաշրջանը լի է եղել նաև դրանց հետ թույլ կամ անուղղակիորեն փոխկապակցված կարևոր զարգացումներով (անդամակացություն Մաքսային միությանն ու Եվրասիական տնտեսական միությանը, Եվրամիության հետ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի կնքում, Թավշյա հեղափոխություն և այլն), որոնց բազմաշերտությունը կարիք է ստեղծում ամբողջական մոտեցմամբ համատեքստայնացման, թեմայի շրջանակներում մասնավորից ընդհանուր վերլուծության: Հաջորդիվ, թեմայի հետազոտությունը, *inter alia*, եթե ոչ առաջին

հերթին արդի անհրաժեշտություն է այդ ուղղությամբ հետազոտահեն քաղաքականության մշակման համար: Թեմայի արդիականությունը ընդգծվում է նաև քաղաքական գործընթացների իրականության մեջ, ինչը թե՛ հետազոտության նախաշեմին, թե՛ դրա ընթացքում շարունակաբար ընդգծել է հայ-ռուսական ուղղությամբ ՀՀ արտաքին քաղաքականության ձևակերպման բացթողումները, դրանց առնչվող թեր- և թյուրըմբռումները, համակարգային մոտեցման բացակայության հետևանքները, որոնք առանցքային նշանակություն են ձեռք բերում հայ-ռուսական փոխգործակցության մեջ գոյություն ունեցող և աճող քաղաքական, տնտեսական, անվտանգային, ինտեգրացիոն, հումանիտար և այլ դերակատարությունների համատեքստում:

Վերջապես, թեմայի արդիականությանն է նպաստում նաև տեսամեթոդական նորարար մոտեցումը, որը, համադրելով նեոռեալիզմի և կոնստրուկտիվիզմի հիմնադրոյթները, վերլուծական ու կանխատեսման գործիքները, հնարավորություն է տալիս մշակել ավելի համապարփակ գիտելիք և քաղաքականություն:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության **նպատակն է** վեր հանել ՀՀ արտաքին քաղաքականության կառուցվածքային ու կոնստրուկտիվիստական չափումների էվոլյուցիան 2008-2020 թթ. հայ-ռուսական հարաբերությունների օրինակով: Նպատակը ենթադրում է ՀՀ արտաքին քաղաքականությունը ձևավորող հիմնական չափումների՝ դրանց մաս կազմող գործոնների համակարգի ուրվագծում և նախանշված շրջափուլում դրանց վերափոխման գործընթացների մշտադիտարկում:

Այդ նպատակով՝ սահմանվել են հետազոտական հետևյալ **խնդիրները՝**

խնդիր 1. *վեր հանել* նեոռեալիզմի և կոնստրուկտիվիզմի հայեցակարգերի վերաբերելիությունը, համադրելիությունը և կիրառելիությունը ՀՀ արտաքին քաղաքականության չափումների ուսումնասիրության հարցում: Խնդրի շրջանակներում ցույց է տրվել, թե հետազոտական ինչ հնարավորություններ է տրամադրում նեոռեալիզմի և կոնստրուկտիվիզմի հայեցակարգերի *սինթեզված* կիրարկումը ՀՀ արտաքին քաղաքականությունը ձևավորող հիմնական չափումների ուսումնասիրության հարցում, ինչ բացթողումներ են առաջ գալիս դրանց մեկուսի կիրառման պարագայում, ինչպիսի տեսամեթոդական մոտեցում է հարկավոր քաղաքական գործընթացների ուսումնասիրությունների մեջ դրանց համատեղման դեպքում, և ինչպես են դրանց կողմից առաջարկվող հայեցակարգերը բացատրողական և վերլուծական գործիքներ տրամադրում հետազոտության նպատակին հասնելու համար:

խնդիր 2. *վեր հանել* ՀՀ արտաքին քաղաքականության վրա ազդող կառուցվածքային¹ չափման հիմնական գործոնները և դրանց էվոլյուցիան՝ մասնավորապես նրանք, որոնք վերաբերելի են հայ-ռուսական

¹ Նույն ինքը նեոռեալիզմ. երկու տերմինները գիտական գրականության (Dunne & Brian, 2014, էջեր 102-106) և սույն առենախոսության մեջ օգտագործվում են փոխարինաբար:

հարաբերությունների համատեքստում՝ 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի նախօրեի դրությամբ և պատերազմի արդյունքում ու *սահմանել* դրանց խթանող կամ սահմանափակող ազդեցությունը: Խնդրի շրջանակներում բացահայտվել են ներքին-կառուցվածքային, տարածաշրջանային-ենթահամակարգային և գլոբալ-համակարգային այն միջավայրի պայմանները, գործոնները, որոնցում ձևավորվել է ՀՀ արտաքին և դաշինքային քաղաքականությունը՝ օգտվելով սպառնալիքների բալանսավորման և ենթադաշնակցման հայեցակարգերից, ինչպես նաև որոշակիացվել են այդ գործոնները՝ ըստ դրանց խթանող կամ սահմանափակող չափանիշի:

Խնդիր 3. *վեր հանել* ՀՀ արտաքին քաղաքականության վրա ազդող կառուցվածքային (նեոռեալիստական) չափման հիմնական գործոնները և դրանց էվոլյուցիան՝ մասնավորապես նրանք, որոնք վերաբերելի են հայ-ռուսական հարաբերությունների համատեքստում՝ 2016 թ. Ապրիլյան պատերազմի դրությամբ և պատերազմի արդյունքում (մինչև, բայց ոչ ներառյալ 2020 թ. Արցախյան երկրորդ պատերազմը) ու *սահմանել* դրանց խթանող կամ սահմանափակող ազդեցությունը: Խստորեն պահպանելով որդեգրված մեթոդաբանությունը և ելնելով վեր հանված կառուցվածքային չափումն ու դրանում առկա գործոնների վերափոխման գործընթացը համակարգային մշտադիտարկելու անհրաժեշտությունից՝ խնդրի ուսումնասիրության մեջ կիրառվել են այն մոտեցումներն ու հարցադրումները, որոնք օգտագործվել են *խնդիր 2*-ի դեպքում:

Խնդիր 4. *վեր հանել* ՀՀ արտաքին քաղաքականության վրա ազդող կոնստրուկտիվիստական չափման հիմնական գործոնները և դրանց էվոլյուցիան՝ մասնավորապես նրանք, որոնք վերաբերելի են հայ-ռուսական հարաբերությունների համատեքստում՝ 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի նախօրեի դրությամբ և պատերազմի արդյունքում: Խնդրի շրջանակներում բացահայտվում և ներկայացվում են ՀՀ գործադիր իշխանության ինստիտուտի՝ այն գլխավորող կառավարող էլիտաների ինքնության, (աշխարհ)ընկալումների, ակնկալիքների, դավանած նորմերի ձևավորումը, վերափոխման գործընթացները և ազդեցությունը արտաքին և դաշինքային քաղաքականության վրա: Առանձնացվում և քննվում են սեփական կարողությունների, տարածաշրջանային-ենթահամակարգային ու գլոբալ-համակարգային պայմանների, առկա սպառնալիքների ու դրանց բալանսավորման եղանակների և գլխավորապես Ռուսաստանի Դաշնության դերի մասին կառավարող էլիտաների ընկալումներն ու դրանց դրսևորումները արտաքին քաղաքականության մեջ:

Խնդիր 5. *վեր հանել* ՀՀ արտաքին քաղաքականության վրա ազդող կոնստրուկտիվիստական չափման հիմնական գործոնները և դրանց էվոլյուցիան՝ մասնավորապես նրանք, որոնք վերաբերելի են հայ-ռուսական հարաբերությունների համատեքստում՝ 2016 թ. Ապրիլյան պատերազմի նախօրեի դրությամբ և պատերազմի արդյունքում (մինչև, բայց ոչ ներառյալ 2020 թ.

Արցախյան երկրորդ պատերազմը) և *գնահատել* դրանց ազդեցությունը: Ինչպես և խնդիր 2-ի և 3-ի մեթոդական հետևողականության պարագայում՝ այստեղ նույնպես խնդրի լուծումը իրականացվել է խնդիր 4-ի մոտեցումների շարունակական կիրառմամբ՝ ապահովելու համար դրանց արդյունքների գիտական վավերականությունն ու ստուգելիությունը:

Հիմնախնդրի գիտական մշակվածությունը: Սահմանված թեման գտնվել է հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում թերևս հենց թեմայի ծագումից՝ ՀՀ անկախությունից սկսած: Դրա գիտական մշակվածությանը համակարգված անդրադառնալու համար ներկայացնենք այն՝ ըստ վերոնշյալ հետազոտական խնդիրների: Այսպես, Նեոռալիզմի և կոնստրուկտիվիզմի սինթեզը քաղաքագիտական հանրայթում համարվում է բավական առաջադեմ մոտեցում, սակայն միևնույն ժամանակ խրախուսվում է անգամ այդ երկու մոտեցումների ակունքներում գտնվող մտածողների կողմից (Walt, 1987, էջեր 181-217; Wendt, 1999, 13-14; Mearsheimer, 2013): Նեոռեալիզմն, իր հերթին, առաջ է եկել նախորդ դարի երկրորդ կեսին որպես մարտահրավեր դասական ռեալիզմին՝ պետությունների միջև ուժային գործընթացի պատճառները փնտրելով համակարգային անարխիայի մեջ, ոչ թե՛ մարդկային էության (Kaplan, 1957; Hoffmann S. , 1965; Dunne & Brian, 2014): Համակարգերի մասին հետազոտությունները զարգացել են հիմնական երկու ուղղությամբ՝ ստեղծելով հարձակողական (Mearsheimer, 2001) ու պաշտպանողական նեոռեալիզմի (Christensen & Snyder, 1990; Jervis, 1978; Van Evera, 1999; Waltz, 1979; Taliaferro, 2000-2001; Stein, 2013) դպրոցները: Այս աշխատությունում կիրառվում են հիմնականում հենց պաշտպանողական նեոռեալիզմի դրույթները, որի հիմնավորումը մանրամասն ներկայացված է աշխատանքի առաջին գլխում, իսկ ատենախոսության մեջ «նեոռեալիզմ» կամ «կառուցվածքային ռեալիզմ» եզրույթները վերաբերում են հենց այդ դպրոցին: Պաշտպանողական նեոռեալիստների հետազոտությունների առանցքը կազմել է առաջին հերթին պետությունների գոյապահպանումը, ապա դաշինքային քաղաքականությունը, դրա շարժառիթները, արտաքին սպառնալիքներին արձագանքելու ռազմավարությունները, համակարգում առկա պետությունների շարքում դաշնակից ընտրելու տրամաբանությունը (Waltz, 1979, p. 128; Schweller R. L., 1994; Lobell, 2017 ; Walt, 1987): Դրանցից կենտրոնական նշանակություն է ստացել ենթադաշնակցման (bandwagoning) հայեցակարգը, որը ենթադրում է սպառնալիքների հավասարակշռում անհամաչափ դաշինքի միջոցով (Labs, 1992, pp. 392-394; Handel, 1981; Schweller, 1994; Walt S. M., 1987; Walt S. , 1991): ՀՀ արտաքին քաղաքականության ու դրա ռուսական ուղղության համատեքստում նեոռեալիզմը միջոցներ է տալիս բացատրելու անվտանգային միջավայրի պայմանները, սպառնալիքներն ու դրանց բալանսավորման մեխանիզմները, որոնց առանցքում է դաշինքային քաղաքականությունը:

Կոնստրուկտիվիզմն, իր հերթին, արդյունք է 1980-ական թթ. ընթացող ռացիոնալիստների և քննադատական տեսաբանների մրցակցության (Jung, 2019),

ոչ պատահականորեն առաջ եկած որպես նեոռեալիզմի ու նեոլիբերալիզմի հետազոտական թերություններն ու բացերը լրացնող մեթոդաբանություն (Price & Reus-Smit, 1998): Այդ թերություններն էլ հենց պայմանավորում էին կոնստրուկտիվիստների հիմնական հետաքրքրությունը՝ սոցիալական իրականությունն ու գործընթացները (Wendt, 1999; Checkel, 1998; Fearon & Wendt, 2002; Adler, 1997)՝ ի տարբերություն կամ ի լրացում ֆիզիկական իրականության ու գործընթացների, որոնք մինչ այդ տարածված հայեցակարգերի՝ այդ թվում նեոռեալիզմի հետազոտական առարկաներն էին: Այսպիսով, համակարգային անարխիստի մեջ պետությունների վարքը բացատրելու համար սկսում են ուսումնասիրվել նորմերը, սոցիալականացումը, ինքնությունները, ընկալումները, քանի որ «անարխիստն այն է, ինչ պետություններն են ստեղծում դրանից» (Wendt, 1999; Finnemore & Sikkink, 2001; Katzenstein, 1996; Theys, 2017; Onuf, 1989; Jepperson, Wendt, & Katzenstein, 1996; Weldes, 1996): Այս հետազոտության օբյեկտի համառոտացում կոնստրուկտիվիզմը կարևորում է արտաքին քաղաքականությամբ զբաղվող ընդհանուր առմամբ կառավարող էլիտայի ու մասնավորապես գլխավոր գործադիր ինստիտուտներին պատկանող արտաքին քաղաքական ընկալումները, ինքնությունը, պատկերացումները և դրանց նշանակությունը քաղաքականության մշակման գործընթացում:

Երկու հայեցակարգերի սինթեզային կիրառման անհրաժեշտության գիտակցումը աստիճանաբար աճել է դարասկզբից, երբ դրանց առանձին օգտագործման խնդիրներին և մեկտեղման առավելություններին են սկսել անդրադառնալ պետությունների դաշինքային քաղաքականության վրա ազդող գործոնները ուսումնասիրող առաջատար հետազոտողները (Barkin, 2003; Rogers, 2013; Sterling-Folker, 1997; Mouritzen, 2017; Wæver, 2002; Salem, 2010):

Ինչ վերաբերում է հետազոտության կիրառական Հայաստանի արտաքին քաղաքականության, մասնավորապես հայ-ռուսական հարաբերությունների հիմնահարցի գիտական մշակվածությանը, ապա այստեղ կա հետազոտությունների ծավալուն պաշար, որտեղ սակայն, բնականորեն գերակա է հարցերի ենթաթեմատիկ կենտրոնացվածությունը: Դրանք կարելի է պայմանականորեն բաժանել հետևյալ խմբերի.

- աշխատություններ, որոնք վերաբերում են հարաբերությունների անվտանգային բաղադրիչին, ռազմատեխնիկական համագործակցությանը (Քոչարյան & Աղաբաբյան, 2018; Aglyan, 2016; Гегамян, Мелконян, & Нерсисян, 2019; Giragosian & Minasyan, 2011; Минасян, 2009; 2013; 2015; Курьелев, Галоян, Станис, & Бредихин, 2018),

- աշխատություններ, որոնք դիտարկում են հարաբերությունները տարածաշրջանային քաղաքականության, ուժերի հավասարակշռման տեսանկյունից (Քոթանջյան, 2008; Lukyanov, Balta, & Has, 2020; Baev, 2021; Атоян, 2015; Winrow, 2009; Mikhelidze, 2009; Մարտիրոսյան, 2008; Ozdal, Zvyagelskaya, & Svistunova, 2021; Secieru, Saari, & Bechev, 2021),

- աշխատություններ, որոնք ուսումնասիրում են Հայաստանի դաշինքային քաղաքականությունը Արցախյան հակամարտության համատեքստում (Թորոսյան, 2009; Маркедонов, 2013; Sanamyan, 2015; Ter-Matevosyan, 2017; Zolyan, 2016; Broers, 2019; Poghosyan, 2020),

- աշխատություններ, որոնց դիտակետը հետսառըպատերազմյան աշխարհակարգում հետխորհրդային տարածքն է՝ իրեն բնորոշ առանձնահատկություններով (Тренин, 2006; Лукьянов, 2018; Forsberg & Herd, 2015; Bechev, 2015; Baev, 2017; Aberg & Terzyan, 2018; Charap, Demus, & Shapiro, 2018; Шарков, 2008),

- աշխատություններ, որոնց հետազոտական օբյեկտը արտաքին քաղաքականության հավասարակշռումն է՝ հայտնի որպես «կոմպլեմենտարիզմ» կամ «բազմավեկտոր» քաղաքականություն և դրա արտահայտումը մրցակցող ինտեգրացիոն գործընթացներում (Быстрицкий, Лукьянов, Кортуннов, Бордачёв, & Барабанов, 2016; Тренин, 2021; Kortunov, 2020; Shirinyan A, 2016; Duke & Gebhard, 2017; Delcour, 2014; Markedonov, 2017),

- հայ-ռուսական հարաբերությունների՝ ԵԱՏՄ-ի և ՀԱՊԿ-ի անդամակցության և դրանց շրջանակներում բազմակողմ ինստիտուցիոնալ դինամիկան ու խընդիրները ուսումնասիրող աշխատություններ (Галстян, 2014; Королёв & Калачигин, 2020; Ter-Matevosyan, Drnoian, & Yeremyan, 2017; Chikanayev, 2020; Խուլեյան, 2019; Тавадян & Сафарян, 2020),

- հետազոտություններ, որոնք կենտրոնանում են արտաքին քաղաքականության մեջ դերակատարում ունեցող նորմերի, ինքնության, պատմական ընկալումների, էլիտաների «անձնական» կոնկրետ դերակատարների կողմից պայմանավորվող գործոնների վրա (Գալստյան, Աբրահամյան, & Դավթյան, 2021; Mirzoyan, 2010; Astourian, 2000; Hovannisian, 1994; Suny, 1993; Gamaghelyan & Romyantsev, 2021; Kotchikian, 2006):

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտը ՀՀ արտաքին քաղաքականության՝ մասնավորապես հայ-ռուսական հարաբերությունների էվոլյուցիան է: Հետազոտության առարկա են հանդիսացել այդ հարաբերությունների կառուցվածքային և կոնստրուկտիվիստական չափումները, ինչի ներքո ենթադրվում են դրանք պայմանավորող գործոնները՝ կառուցվածքային պայմանների վերափոխման գործընթացները (ներքին կառուցվածքային, տարածաշրջանային-ենթահամակարգային, գլոբալ-համակարգային), արտաքին սպառնալիքները, դրանց վերափոխումները ու ի արձագանք այդ սպառնալիքների՝ դաշինքային քաղաքականության դինամիկան, արտաքին քաղաքականության պատասխանատու ինստիտուտի ներկայացուցիչ կառավարող էլիտաների նորմերի, ինքնության ու ընկալումների զարգացման գործընթացները:

Ատենախոսության տեսամեթոդական հիմքը: Ուսումնասիրության հիմնական, մասնագիտական տեսամեթոդական հիմքերը փոխառված են առարկայի ուսումնասիրության պրիզմաներից՝ նեոռեալիզմի և կոնստրուկտիվիզմի մոտեցումներից, որոնց տեսական մշակումներն ու էմպիրիկ կիրառությունները

ուղեցույց են հանդիսանում օրինակելի հետազոտության համար: Մեթոդական ապարատը լրացվել է *սպառնալիքների հավասարակշռման* (վեր հանելու ՀՀ արտաքին քաղաքականության վրա ազդող կառուցվածքային չափման հիմնական գործոնները), *ենթադաշնակցման* (բացատրելու ՀՀ դաշինքային քաղաքականության դինամիկան), *նորմերի կենսաշրջանի հայեցակարգերը* (վեր հանելու կոնստրուկտիվիստական չափման գործոնների դերակատարությունը): Կառավարող էլիտաների ընկալումներն ու ինքնությունը վեր հանելու համար օգտագործվել է *խոսույթային վերլուծության* (discourse analysis) մեթոդը: Այդ նպատակով հավաքագրվել, կողավորվել ու վերլուծվել են ՀՀ նախագահների, վարչապետների, արտաքին գործերի նախարարների, և իշխանության մաս կազմող որոշ առանցքային ներկայացուցիչների ավելի քան 550 ելույթներ, հարցազրույցներ, մամուլի ասուլիսներ, հրապարակախոսական տեքստեր, հայտարարություններ, ծրագրեր և այլն: ՀՀ արտաքին քաղաքականության վրա ազդող կառուցվածքային գործոնները պարզելու համար գործածվել է *կառուցվածքագործառնական մեթոդը*: Դրանց վերափոխման գործընթացները և արտաքին քաղաքականության մեջ դրանց դերակատարության էվոլյուցիան ուսումնասիրելու համար կիրառվել են *փուլայնացման*, *իրադարձային վերլուծության*, *վիճակագրական*, *համեմատական մեթոդները*: Կիրառվել են այլ ընդհանուր միջառարկայական մեթոդներ հետազոտության տեսական (*համադրություն*, *վերլուծություն*, *վերացարկում*) և էմպիրիկ (*դիֆուզիոն*, *չափում*, *նույնության օրենք* և *բավարար հիմունքի օրենք*) փուլերում:

Ատենախոսության գիտական նորույթը: Ատենախոսությունը տրամադրում է նեոռեալիզմի և կոնստրուկտիվիզմի սինթեզի ամենաընդգրկուն տեսական անդրադարձներից մեկը: Ամփոփելով թեմատիկ զբաղանջային հնարավորինս լայն շրջանակ, այն հիմնավորում է երկու հայեցակարգերի համադրման անհրաժեշտությունը նմանատիպ հետազոտությունների համար, հստակեցնում դրա կիրառման մեթոդաբանությունը, առանձնահատկությունները, սահմանափակումները, ինչը նման կերպով նորույթ է թե՛ հայրենական, թե՛ միջազգային գիտական աշխատանքներում:

Բխելով նախորդից՝ ատենախոսության հաջորդ առանցքային նորույթը վերոնշյալ սինթեզի կիրառմամբ ՀՀ արտաքին քաղաքականության, դաշինքային ուղղության ընտրության, դաշինքային քաղաքականության գործընթացի ու դինամիկայի, դրանք պայմանավորող կառուցվածքային ու կոնստրուկտիվիստական գործոնների բացահայտմանն ուղղված համապարփակ ու հնարավորինս ամբողջական գիտական գիտելիքի ստեղծումն է:

Ատենախոսությունը մշակում է ՀՀ արտաքին քաղաքականության ու մասնավորապես դրա ռուսական ուղղության հետազոտման համար նոր չափումային համակարգ՝ կազմված հայեցակարգերի վերոնշյալ համադրությունից: Կառուցվածքային չափման մեջ սահմանելով ու ուրվագծելով ներքին-կառուցվածքային, տարածաշրջանային-ենթահամակարգային, գլոբալ-համակարգային գործոնները, իսկ կոնստրուկտիվիստական չափման մեջ մեկտեղելով կառավարող էլիտայի

վարած արտաքին քաղաքականության վրա ազդող ինքնութենական, ընկալումային, նորմատիվ գործոնները, հետազոտական այս ապարատը թույլ է տալիս կուռ մեթոդաբանությամբ մշտադիտարկել ՀՀ արտաքին քաղաքականությունն ու դրա վրա ազդող գործոնների ողջ ընթացքը, վեր հանել 2008 թ. ռուս-վրացական ու 2016 թ. Ապրիլյան պատերազմների արդյունքում անվտանգային միջավայրի փոփոխության ազդեցությունը արտաքին քաղաքականության վրա: Ի լրումն դրա, նման մոտեցումը թույլ է տալիս, ա) օգտագործելով չափումների այս համակարգը, շարունակել օբյեկտի հետազոտությունը ժամանակագրական այլ ընդգրկումներում, բ) վերացարկել ու կիրառել այն այլ դեպքերի ուսումնասիրման համար:

Ատենախոսության ստեղծած քաղաքագիտական արժեքներից է ներքին կարողությունների ու արտաքին քաղաքականության կապի տեսական մշակվածության ամբողջականացումը կառուցվածքային ռեալիզմի ներքո՝ պետության համալիր մոբիլիզացիոն հզորության համատեքստում և տեսական այդ մոտեցման ինտեգրումը ՀՀ արտաքին քաղաքականության, սպառնալիքների բալանսավորման ու դաշինքային ընտրության հիմնահարցերի ուսումնասիրության մեջ:

Ատենախոսությունն արժեքավոր է նաև նրանով, որ այն լրացնում է հայ-ռուսական հարաբերությունների մասին քաղաքագիտական ընդգրկուն հետազոտությունների շարքը՝ առանձնահատուկ ժամանակային կենտրոնացման, դրանք պայմանավորող գործոնների ու դրանց հետազոտման համար անհրաժեշտ մեթոդաբանության առումով:

Նմանապես, հետազոտության նորույթն այն է, որ առաջին անգամ բացահայտվում ու ներկայացվում են ՀՀ կառավարող բոլոր էլիտաների (առավել մեծ կենտրոնացմամբ՝ 2008-2020 թթ. կառավարած) արտաքին քաղաքական ընկալումները, այն նորմերն ու ինքնության տարրերը, որոնք պայմանավորել են նրանց վարած արտաքին քաղաքականությունը ու վերաբերմունքը ՀՀ դաշինքային քաղաքականության ու դաշնակցի նկատմամբ: Գործադիր իշխանության ինստիտուտի արտաքին քաղաքականության հիմնական պատասխանատուների հնարավորինս ամբողջական, իսկ 2008-2020 թթ. ընթացքում՝ գրեթե բոլոր ելույթների, հարցազրույցների ու հանրային խոսքի այլ ձևերի հետազոտությունը ստեղծել է կառավարող էլիտաների արտաքին քաղաքական խոսույթի յուրատեսակ տվյալների ու դրանց վերլուծության շտեմարան: Այդ համատեքստում ատենախոսության գիտական նորույթների շարքին է դասվում ՀՀ արտաքին քաղաքականության վրա առանցքային նշանակություն ունեցող նորմերի ձևավորման կենսաշրջանների ուսումնասիրությունը՝ դրանց կայացումը, վերափոխման գործընթացները, դրանց շուրջ առկա բանավեճերը ու սահմանափակող կամ լեգիտիմացնող ազդեցությունը քաղաքական դերակատարների ու գործընթացների վրա: Ատենախոսությունը, հիմնվելով սպառնալիքի հավասարակշռման հայեցակարգի վրա, առաջին ամբողջական փորձն է հայ-ռուսական հարաբերությունների՝ Երևան-Մոսկվա-Բաքու, Երևան-Մոսկվա-Անկարա եռանկյունիների դինամիկայի միջոցով ուսումնասիրության, որի մեջ կարևորվում են ինչպես ՀՀ-ի

սպառնալիքի աղբյուրի հետ փոխկապակցված ներազդեցություններն ու գործընթացները, այդպես էլ՝ դրանց ու ռազմաքաղաքական դաշնակցի հետ հարաբերությունների դինամիկան, այնքանով, ինչքանով դրանք բխում են ատենախոսության նպատակ-խնդիրներից:

Աշխատությունը ձևակերպում է փոքր պետությունների ենթադաշնակցման քաղաքականության առանձնահատկությունները, դրանց արդյունքում առաջացող ասիմետրիկ հարաբերությունների կառավարումն ու դինամիկան, դրանց հավասարակշռմանը ուղղված բազմավեկտոր քաղաքականության իրականացման առանձնահատկություններն ու սահմանափակումները՝ ինչպես տեսականորեն, այնպես էլ գործնականում՝ ՀՀ օրինակով:

Ատենախոսության գիտատեսական և կիրառական նշանակությունը:

Ատենախոսության ընդհանուր նշանակությունը ՀՀ արտաքին քաղաքականության թերևս կարևորագույն ուղղության ու թեմայի առավել խորը ու գիտական հասկացվածության մակարդակի բարձրացման մեջ է, ինչն անկախ այլ հանգամանքներից, ինքնին ներքին (intrinsic) նշանակություն ունի: Հետազոտության գիտատեսական նշանակությունն արտաքին քաղաքականության մշակման գործընթացի ուսումնասիրման նոր մոդելի ստեղծումն է, ներկայացումը և կիրառումը, որը կարող է փոխառվել ինչպես ժամանակագրական, այնպես էլ աշխարհագրական այլ դեպքերի հետազոտման նպատակով: Այն կարող է լրացնել քաղաքագիտական ուսումնական գործընթացի տեսական բազան և, տրամադրելով դրա գործնական կիրառման օրինակը, յուրատեսակ հետազոտական ուղեցույց լինել քաղաքագիտության ուսանողների գործնական աշխատանքների համար:

Մեծ է նաև ատենախոսության կիրառական նշանակությունը ակադեմիական շրջանակից դուրս, քանի որ այն կարող է ծառայել որպես վարած քաղաքականության գիտական վերլուծության, դրա ուժեղ ու թույլ կողմերի, հնարավորությունների ու սպառնալիքների ինքնանդրադարձի միջոց ՀՀ արտաքին քաղաքականության մշակողների, հետազոտողների, վերլուծական շրջանակների, մեդիայի, ուղեղային կենտրոնների և որոշում կայացնողների համար, ու հղման կետ հանդիսանալ հայեցակարգերի մշակման ժամանակ:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները:

Հետազոտության ընթացիկ արդյունքներն ու դրույթները քննարկվել են Երևանի պետական համալսարանի Միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի «Ազգային անվտանգություն» և «Տարածաշրջանային քաղաքականություն» ուսումնական ծրագրերի շրջանակում կազմակերպված դասախոսություն-աշխատարանների ընթացքում, ինչպես նաև քննարկվել և հրապարակային պաշտպանության է երաշխավորվել Երևանի պետական համալսարանի նույն ֆակուլտետի քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի կողմից: Ատենախոսության հիմնադրույթները ներկայացվել են 6 գիտական հրապարակումներում, Քաղաքագիտության միջազգային ասոցացիայի (IPSA) Աշխարհաքաղաքականության

չորրորդ միջազգային աշխատարանում (Նոյեմբերի 2-3, 2021), Եվրոպական միության անվտանգային ուսումնասիրությունների ինստիտուտում (EUISS, Փարիզ) տպագրված գեկույցում, Միջազգային քաղաքականություն և հասարակություն (Internationale Politik und Gesellschaft, Բյուրսել) պարբերականում հրատարակված հոդվածներում, այլ մեդիա ֆորմատներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացությունից, գրականության ցանկից և հավելվածից: Ատենախոսության մեջ օգտագործվել է 413 աղբյուր: Թեկնածուական ատենախոսության տեքստային ծավալը 185 էջ է:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքի ներածությունը հիմնավորում է թեմայի արդիականությունը, սահմանում հետազոտության նպատակն ու խնդիրները, ցույց տալիս թեմայի գիտական մշակվածությունը, առանձնացնում ու նկարագրում հետազոտության օբյեկտը և առարկան, տեսամեթոդական հիմքը, գիտական նորույթը, գիտատեսական և կիրառական նշանակությունը:

Աշխատանքի առաջին գլուխը վերնագրված է «**Ատենախոսության տեսամեթոդական հիմքերը**», և ներկայացնում է կիրառված երկու հայեցակարգային մոտեցումները՝ կառուցվածքային ռեալիզմն ու կոնստրուկտիվիզմը, որպես պետության արտաքին քաղաքականության մշակման վրա ազդող գործոնների վերհանման գիտագործնական միջոցներ, ինչպես նաև քննարկում է այդ երկու հայեցակարգերի համադրման առանձնահատկությունները: Աշխատանքի առաջին գլխում հասցեագրվել է հետազոտական 1-ին խնդիրը:

Գլխի առաջին՝ «**Կառուցվածքային ռեալիզմը որպես ՀՀ-ՌԴ դաշինքային հարաբերությունների ուսումնասիրման տեսամեթոդական հիմք**» ենթագլխում ներկայացվում է կառուցվածքային ռեալիզմի՝ նույն ինքը նեոռեալիզմի հայեցակարգի ծագումը, զարգացումը, ներհայեցակարգային հիմնական բանավեճերն ու դրանց արդյուքնում առաջացած տեսական ճյուղավորումները: Ուրվագծվել են այն փոփոխականները, որոնք ըստ հայեցակարգի որոշիչ են պետությունների արտաքին ու դաշինքային քաղաքականության հիմնախնդիրների ուսումնասիրության պարագայում, առանձնացվել են արտաքին սպառնալիքի դեպքում պետության անվտանգային ռազմավարությունները՝ քննարկելով դրանց նպատակահարմարությունը, թերությունները ու առավելությունները փոքր պետությունների առանձնահատկությունների համատեքստում: Ենթագլխում հիմնավորվում է կառուցվածքային ռեալիզմի կիրառության անհրաժեշտությունը ՀՀ արտաքին սպառնալիքների, դաշինքային քաղաքականության ձևավորման ու դրա դինամիկայի վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրության համար:

Երկրորդ՝ «**Կոնստրուկտիվիզմը որպես ՀՀ-ՌԴ դաշինքային հարաբերությունների ուսումնասիրման տեսամեթոդական հիմք**» ենթագլխում ներկա-

յացվել է կոնստրուկտիվիզմի հայեցակարգի առանցքային հիմնադրույթները, սոցիալական իրականության այն տարրերն ու գործընթացները, որոնք կարևորվում են դրա կողմից պետությունների արտաքին ու դաշինքային քաղաքականության ուսումնասիրության հարցում: Ենթազխում վեր է հանվում նորմերի դերը պետական դերակատարների վարքի ձևավորման և փոփոխության գործընթացներում, ինչպես նաև հենց նորմի վերափոխումները՝ դրանց կենսաշրջանի տեսանկյունից: Ենթազխում վեր է հանվում կոնստրուկտիվիզմի նպատակահարմարությունը ՀՀ արտաքին ու դաշինքային քաղաքականության վրա ազդող միջսուբյեկտայնացված նորմերի, ինքնության, ընկալումների հետազոտման հարցում:

Երրորդ՝ **«Կառուցվածքային ռեալիզմի և կոնստրուկտիվիզմի համատեղելիությունն ու կիրառելիությունը ՀՀ-ՌԴ դաշինքային հարաբերությունների ուսումնասիրման տեսամեթոդական մոտեցման մեջ»** ենթազխում քննարկվում են նշված երկու հայեցակարգերի սինթեզի անհրաժեշտության գիտական հիմնավորումները, առանձին կիրառման դեպքում յուրաքանչյուրի բացերը, գիտական գրականության մեջ համատեղ կիրառման տեսական և կիրառական մշակումները: Ներկայացվում է հայեցակարգերի փոխլրացման միջոցով ՀՀ արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրության նպատակահարմարությունը: Առաջարկվել է գերիշխանության ձգտող մեկից ավելի մեծ տերությունների համակարգում գործող փոքր պետության՝ արտաքին սպառնալիքը բալանսավորելու ռազմավարության սահմանում:

Երկրորդ՝ **«ՀՀ արտաքին քաղաքականության կառուցվածքային չափման էվոյուցիան (ՀՀ-ՌԴ հարաբերությունների օրինակով)»** գլխում կառուցվածքային ռեալիզմի պրիզմայով ներկայացվել են ՀՀ արտաքին ու դաշինքային քաղաքականության ձևավորման և էվոյուցիայի վրա ազդող գործոնները, որոնք ամբողջացվել են կառուցվածքային չափման մեջ: Գլխում հասցեագրվել են հետազոտական 2-րդ և 3-րդ խնդիրները:

Երկրորդ գլխի առաջին ենթազխում **«Կառուցվածքային չափման գործոնների կայացումն ու զարգացումը 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի դրությամբ»** վերնագրով, առանձնացվել ու սահմանվել են ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղությունը պայմանավորող կառուցվածքային չափման գործոնների երեք մակարդակները՝ ներքին-կառուցվածքային, տարածաշրջանային-ենթահամակարգային, գլոբալ-համակարգային: Ըստ այդ բաժանման ներկայացվել են յուրաքանչյուր մակարդակում անկախությունից ի վեր ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղությանը վերաբերելի գործոնները և սահմանվել է դրանց խթանող կամ սահմանափակող ազդեցությունը, ինչպես նաև դրանց մշտադիտարկման միջոցով ցույց է տրվել չափման վերափոխումներն ու էվոյուցիան: Ներքին-կառուցվածքային մակարդակում կարևորվել և քննարկվել են պետության մոբիլիզացիոն կարողությունների տեսանկյունից առանցքային գործոններ: Տարածաշրջանային-

ենթահամակարգային մակարդակում ներկայացվել է ԽՍՀՄ փլուզմանը հաջորդած ժամանակաշրջանում ՀՀ անվտանգային միջավայրը, արտաքին սպառնալիքները և դրանց դիմակայելու կարողությունները: Այդ համատեքստում կիրառվել ու քննարկվել են կառուցվածքային ռեալիզմի կողմից առաջարկվող՝ արտաքին սպառնալիքին դիմակայելու հինգ ռազմավարությունների (ան)նպատակահարմարությունը ((1) ենթադաշնակցել սպառնացող պետությանը, 2) բալանսավորել մեծ տերության միջոցով՝ վերջիններիս հաշվին (free-riding), 3) բալանսավորել մեծ տերության միջոցով և կռվել, 4) դաշնակցել թույլ պետությունների հետ, 5) կռվել միայնակ (Labs, 1992, p. 392)) Հայաստանի պարագայում, և ցույց է տրվել ՀՀ դաշինքային քաղաքականության՝ ՌԴ-ին ենթադաշնակցման միջոցով արտաքին սպառնալիքների բալանսավորման քաղաքականության ձևավորման հիմնապատճառները: Բացի այդ ներկայացվել է ՀՀ-ի և արտաքին սպառնալիք հանդիսացող դերակատարների հարձակողական-պաշտպանողական կարողությունների հարաբերակցության դինամիկայի և աշխատակարարական մերձավորության գործոնների ազդեցությունը դաշինքային քաղաքականության համատեքստում: Գլոբալ-համակարգային մակարդակում առանձնացվել է ՌԴ-Արևմուտք հարաբերությունների հարացույցը՝ որպես ՀՀ արտաքին հավասարակշռված քաղաքականության հարցում որոշիչ հարթություն, ուրվագծվել է ԽՍՀՄ փլուզումից մինչև 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմը այդ հարաբերությունների ընդհանուր դինամիկան և դրանց ազդեցությունը Հայաստանի արտաքին քաղաքականության մանրունակության վրա:

Երկրորդ՝ «**Կառուցվածքային չափման գործոնների էվոլյուցիան 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի արդյունքում**» ենթապլյուսում ներկայացվել են վերոնշյալ երեք մակարդակներում ուրվագծված գործոնների վերափոխման գործընթացները 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի արդյունքում: Սահմանվել է դրանց խթանող կամ սահմանափակող ազդեցությունը ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղության վրա: Ներքին-կառուցվածքային մակարդակում ներկայացվել են պատերազմի արդյունքում Հայաստանի կրած տնտեսական վնասներն ու սահմանափակումները, առաջ եկած հաղորդակցային բնույթի մարտահրավերները, ինչպես նաև մոբիլիզացիոն ռեսուրսների փոփոխությունները: Տարածաշրջանային-ենթահամակարգային մակարդակում ցույց է տրվել պատերազմից հետո Հայաստանի՝ Ռուսաստանի և Վրաստանի հետ հարաբերություններում առկա հակասական շահերի ճգնաժամային կառավարման, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման, արցախյան համակարտության ռազմաքաղաքական հարցերի շուրջ տեղի ունեցող գործընթացների, արտաքին սպառնալիքների ու սեփական կարողությունների հարաբերակցության դինամիկան և դրանց ազդեցությունը Հայաստանի դաշինքային քաղաքականության վրա: Գլոբալ-համակարգային մակարդակում ներկայացվել են ռուս-վրացական պատերազմի արդյունքում ՌԴ-Արևմուտք հարաբերությունների վատթարացման, ապա նաև ՌԴ-ի և ԵՄ-ի շուրջ ձևավորվող

ինտեգրացիոն նախաձեռնությունների՝ գրոյական արդյունքով մրցակցության վերահաման հետևանքով ՀՀ արտաքին քաղաքականության համար առաջ եկած սահմանափակումները և ստեղծված փոխբացառող երկրնորանքները:

Երրորդ՝ «Կառուցվածքային չափման գործոնների էվոյուցիան 2016 թ. Ապրիլյան պատերազմից մինչև Արցախյան երկրորդ պատերազմ» ենթազվխում ներկայացվել են Ապրիլյան պատերազմի՝ որպես անվտանգային ցնցման արդյունքում տեղի ունեցած փոփոխությունները, որոնք գրանցվել են ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղության կառուցվածքային չափման մեջ: Ներքին-կառուցվածքային մակարդակում քննարկվել է պատերազմի արդյունքում նախաձեռնված մոբիլիզացիոն նոր ռազմավարության որդեգրումը, արնդրադարձ է կատարվել դրա արդյունավետությանը, քննարկվել են մշտադիտարկված սոցիալ-տնտեսական ցուցիչների վերափոխումներն ու դրանց ազդեցությունները ՀՀ դաշինքային քաղաքականության վրա: Տարածաշրջանային-ենթահամակարգային մակարդակում ներկայացվել են հարձակողական-պաշտպանողական կարողությունների մշտադիտարկման արդյունքները Ապրիլյան պատերազմից հետո և ի արձագանք դրա՝ դաշինքային հարաբերությունների միջոցով արտաքին սպառնալիքի բալանսավորման միտումները: Ցույց է տրվել Երևան-Մոսկվա-Բաքու հարաբերություններում Ռուսաստանի դերի էվոյուցիան և այդ եռանկյունիում Թուրքիայի միջամտող դերի, ինչպես նաև ՌԴ-ի հետ վերջինիս երկկողմ հարաբերությունների ազդեցությունը տարածաշրջանում ուժերի ու սպառնալիքների բալանսավորման վրա: Ներկայացվել են Հայաստանի արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղությունը պայմանավորող նորահայտ կամ վերափոխված գործոնները 2018 թ. Թավլյա հեղափոխության համատեքստում և ամփոփվել են առանձնացված գործոնների միտումները, որոնք պայմանավորել են 2020 թ. Արցախյան երկրորդ պատերազմի սանձազերծումը: Գլոբալ-համակարգային մակարդակում ցույց է տրվել, թե ինչպես է Մաքսային միության և Եվրասիական տնտեսական միության անդամակացությունը մեղմել Հայաստանի ինտեգրացիոն երկրնորանքը և հնարավորություն ստեղծել ԵՄ-ի հետ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի կնքման համար՝ լինելով ԱՄՆ-ՌԴ, ԱՄՆ-Իրան լարվող հարաբերությունների սահմանափակող ազդեցության ներքո:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը վերնագրված է «ՀՀ արտաքին քաղաքականության կոնստրուկտիվիստական չափման էվոյուցիան (ՀՀ-ՌԴ հարաբերությունների օրինակով)»: Խոսույթային վերլուծության մեթոդի կիրառմամբ ուսումնասիրելով ավելի քան 550 ելույթներ, հարցազրույցներ, ծրագրեր և հանրային խոսքի այլ միջոցներ՝ գլխում ներկայացվում են ՀՀ գործադիր ինստիտուտի արտաքին քաղաքականության պատասխանատու կառավարող էլիտաների ինքնությունները, ընկալումները, դավանած նորմերն ու պատկերացումները և դրանց դերակատարությունը նրանց վարած արտաքին քաղաքականության՝ մասնավորապես դրա ռուսական ուղղության վրա:

Այդպիսով փոխլրացվում է կառուցվածքային ռեալիզմի մոտեցումը, որտեղ կենտրոնական նշանակություն ունեն արտաքին սպառնալիքները, դրանք բալանսավորելու սեփական ու դաշինքային կարողությունները: Կոնստրուկտիվիզմի գործիքակազմի միջոցով այս գլխում ներկայացվում են վերջիններիս մասին կառավարող էլիտաների ընկալումները և դրանք ուղղորդող նորմերը, որոնք ընկած են էլիտաների արտաքին քաղաքական և անվտանգային հաշվարկներում: Երրորդ գլուխը հետևում է նախորդ գլխում որդեգրված փոլայնացման մեթոդին: Այն հասցեագրում է հետազոտական խնդիրներ 4-ը և 5-ը:

Երրորդ գլխի առաջին ենթագլխում՝ վերնագրված **«Կոնստրուկտիվիստական չափման գործոնների կայացումն ու զարգացումը 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի դրությամբ»**, ցույց է տրվում «Ղարաբաղ» շարժումից մինչ Ռոբերտ Քոչարյանի նախագահության ավարտը ընկած ժամանակաշրջանում կառավարող էլիտաների ընկալումները ադրբեջանաթուրքական սպառնալիքների, դրանց հակազդման կարողությունների և դաշինքային ակնկալիքների մասին: Որդեգրելով «երրորդ ուժի բացառման օրենքը» որպես արտաքին քաղաքական նորմ՝ «Ղարաբաղ» շարժման, ապա կառավարող էլիտայի անդամները միտված էին վերափոխելու այն նորմը, ըստ որի պահանջվում էր հակազդել թուրքական սպառնալիքը ռուսական օժանդակությամբ՝ այն համարելով անարդյունավետ Հայաստանի շահերի սպասարկման տեսանկյունից: Սակայն թե՛ արևմուտքից, թե՛ արևելքից ահազնացող արտաքին սպառնալիքների հետևանքով, ինչպես նաև Ռուսաստանի տարածաշրջանային կարևոր դերակատարության մասին ընկալման աճով պայմանավորված՝ վերոնշյալ օրենք-նորմը աստիճանաբար կորցնում է իր ազդեցությունը արտաքին քաղաքականության մշակման վրա: Սակայն դրա մեկ այլ հիմնադրույթ՝ անմիջական հարևանների հետ հարաբերությունների կարգավորման հրամայականը շարունակում է մնալ արտաքին քաղաքականությունը ուղղորդող կարևոր նորմ, թեև նույնպես չի հաջողվում իրականացնել թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին քաղաքական պատճառներով: Ներքին պատճառներից գլխավորը, թերևս ներէլիտային, ապա հաջորդած կառավարող էլիտայի հետ ունեցած անհամաձայնությունն էր կապված արցախյան հակամարտության քաղաքական կարգավորման պատկերացումների հետ: Համոզված լինելով նրանում, որ առկա բանակցային տարբերակը գոյություն ունեցող պայմաններում և հեռանկարում լավագույնն էր, ինչպես նաև չունենալով առավել մեծ ակնկալիքներ այդ հարցում դաշնակցից՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը հակված էր ընդունել հակամարտության կարգավորման բանակցվող տարբերակը: Ի հակադրություն նրա՝ այն էլիտան, որի մաս էր կազմում Ռոբերտ Քոչարյանը, ուներ ավելի լավատեսական պատկերացումներ ադրբեջանական սպառնալիքին հակազդելու Հայաստանի կարողությունների ու հնարավորությունների մասին: Ենթագլխում ներկայացվում են այդ վերաբերմունքի վերափոխումները և դրանց փոխկապակցվածությունը ադրբեջանական քաղաքականության կոշտացող դիրքորոշումներին զուգընթաց: Քննարկվում են ստատուս

քվյոյի պայմաններում Ռուսաստանի դաշնակցային դերի մասին ընկալման խորացումը և այդ համատեքստում կոմպլեմենտարիզմի քաղաքականության որդեգրման պատճառները, ինչպես նաև ՌԴ-Արևմուտք աճող մրցակցության հնարավոր ռիսկերի մասին էլիտայի պատկերացումները:

Երկրորդ՝ **«Կոնստրուկտիվիստական չափման գործոնների էվոլյուցիան 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի արդյունքում»** ենթազխում ներկայցված են Սերժ Սարգսյանի ղեկավարած կառավարող էլիտայի արտաքին քաղաքական ընկալումներն ու նորմերը, դրանց վերափոխումները ի արձագանք միջավայրային պայմանների և դրանց ազդեցությունը ՀՀ դաշինքային քաղաքականության վրա: Ռուս-վրացական պատերազմը նշանակալի ազդեցություն է ունեցել կառավարող էլիտայի արտաքին քաղաքական պատկերացումների ձևավորման վրա, ինչպես նաև արդիականացրել ներքին կառուցվածքային խոցելիության խնդիրների գիտակցումը, որոնք էլ հաճախ առաջնորդել են արտաքին քաղաքական նախապատվությունները՝ մասնավորապես խթանելով Թուրքիայի հետ հարաբերությունների կարգավորման գործընթացը: Ձգտելով նաև արցախյան հակամարտության բանակցային կարգավորմանը՝ կառավարող էլիտան փորձ էր կատարում վերափոխել 1998 թ. կարծես անսասան հաստատված նորմը, ու թեև կան հիմքեր ենթադրելու, որ այն ուներ հաջողության զգալի հնարավորություն, սակայն Թուրքիայի կողմից «Ֆուտբոլային դիվանագիտության», իսկ Ադրբեյջանի կողմից կազանյան բանակցությունների տապալումը թույլ չէն տալիս լիարժեք գնահատել նորմի վերանայման փորձի հաջողությունը: Այս փուլում կառավարող էլիտայի մոտ առկա էր վստահություն ռուսական անվտանգային երաշխիքների նկատմամբ, սակայն վստահության աստիճանական անկում ՀԱԿԿ այլ գործընկերների նկատմամբ: Ենթազխում ներկայացվում է կառավարող էլիտայի լավատեսությունը ռուս-վրացական պատերազմից հետո արցախյան հակամարտության կարգավորման շուրջ բանակցություններում առկա հնարավորությունների և ՌԴ տարածաշրջանային դերի նկատմամբ: Թեև կարելի է նկատել կառավարող էլիտայի շրջանում հանրայնորեն արտահայտված անհանգստություն առ այն, որ ՌԴ-ն զենք է վաճառում Ադրբեյջանին, սակայն ընգծված են նաև այդ հարցում ազդեցության հնարավորության սահմանափակումները:

Ենթազխում քննարկվում են կառավարող էլիտայի եվրոպական ինտեգրման հետաքրքրությունները, ինչպես նաև ՄՄ/ԵԱՏՄ անդամակցելուն նախորդած և հաջորդած խոսույթները, դրանցում գերակա՝ ինտեգրացիոն երկրնորանքով պայմանավորված սպառնալիքների ու ՀՀ արտաքին քաղաքական մասնկրունակության սահմանափակումների մասին պատկերացումները:

Երրորդ ենթազխում վերնգրված **«Կոնստրուկտիվիստական չափման գործոնների էվոլյուցիան 2016 թ. Ապրիլյան պատերազմից մինչև Արցախյան երկրորդ պատերազմ»**, ներկայացվում են Ապրիլյան պատերազմից հետո Սերժ Սարգսյանի ղեկավարած կառավարող էլիտայի, իսկ 2018 թ. Թավշյա հեղափոխ-

ությունից հետո՝ Նիկոլ Փաշինյանի ղեկավարած կառավարող էլիտայի արտաքին քաղաքական ընկալումներն ու նորմերը, դրանց վերափոխումները՝ ի արձագանք միջավայրային պայմանների, և դրանց ազդեցությունը ՀՀ դաշինքային քաղաքականության վրա: Ենթազխում քննարկվում է Սերժ Սարգսյանի գլխավորած կառավարող էլիտայի վերաբերմունքը Ապրիլյան պատերազմի արդյունքում ուժերի հավասարակշռության, արտաքին սպառնալիքների աճի ու անհամաչափ ռազմական գործողություններում հայկական կողմի հնարավորությունների ու խնդիրների հանդեպ: Ներկայացվում է Ադրբեջանին ռուսական զենքի վաճառքի վերաբերյալ աճող քննադատությունը և հնարավոր պատերազմի դեպքում կառավարող էլիտայի դաշինքային ակնկալիքները:

Ներառելով կառավարող էլիտայի փոփոխության գործընթացների շրջանը՝ ենթազխում ցույց է տալիս Թավշա հեղափոխության արդյունքում իշխանության եկած կառավարող էլիտայի մինչև իշխանական ընկալումները ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղության նկատմամբ, ինչպես նաև դրա վերափոխումները հեղափոխության ընթացքում և դրանից հետո: Ենթազխում քննարկվում է կառավարող էլիտայի բարձրաձայնված ակնկալիքները արցախյան հակամարտության կարգավորման հեռանկարների վերաբերյալ, ինչպես նաև ադրբեջանական սպառնալիքը բալանսավորելու համար անհրաժեշտ կարողությունների (սեփական ու դաշինքային) մասին պատկերացումները:

Ենթազխում ներկայացվում են կառավարող էլիտայի՝ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղությանն առնչվող խոսույթի հիմքերն ու արտահայտումները և դրանց ազդեցությունը հայ-ռուսական հարաբերություններում ձևավորվող անվստահության վրա: Դրանցով են պայմանավորված եղել մի կողմից կառավարող էլիտայի՝ ՌԴ-ի հետ հարաբերություններում ինքնիշխանության մասին հայտարարությունները, մյուս կողմից այնպիսի գործողությունների իրականացումը, որոնք կփարատեին ռուսական կողմի անվստահությունը: Ցույց է տրվում, որ կառավարող էլիտայի մոտ առկա էր ադրբեջանական սպառնալիքի պարագայում ռուսական զսպող դերի հանդեպ խորը կասկածանոություն: Ենթազխում ներկայացվում են նաև կառավարող էլիտայի այն ընկալումներն ու նորմերը, որոնք հանգեցրել են արտաքին քաղաքական թերհաշվարկների՝ այդ թվում Արցախյան երկրորդ պատերազմին հանգեցրած գործոնների համատեքստում:

Եզրակացություններ բաժնում ներկայացված են հետազոտության հիմնական արդյունքները, որոնցից հարկ է առանձնացնել ստորև բերվածները՝ ներկայացված ըստ համապատասխան հետազոտական խնդիրների՝

Խնդիր 1.

- Կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կոնստրուկտիվիզմի ու նեոռեալիզմի համադրումն արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է մի շարք պատճառներով: Կոնստրուկտիվիզմը լրացնում է նեոռեալիզմի կողմից անտեսվող այն բացը, որը վերաբերում է նորմերի ու գաղափարների ներազդեցությանը քաղաքական գործընթացներում: Ըստ պաշտպանու-

դական նեոռեալիստների՝ պետությունները ձգտում են ունենալ ուղիղ այնքան անվտանգություն, որքան անհրաժեշտ է գոյապահպանության համար և անկարող են բացատրել դրանից շեղումները, որոնք, սակայն, իրականության մեջ բազմաթիվ են: Սակայն դրանք բացատրելի են կոնստրուկտիվիստական գործոններով՝ քաղաքական դերակատարների կողմից սպառնալիքի ընկալման թերի կամ թյուր հաշվարկի միջոցով:

- Կոնստրուկտիվիզմը լրացնում է պետության ու արտաքին քաղաքականության մասին այն բացը, որն առաջանում է նեոռեալիզմի՝ պետության մասին «սև արկղի» կամ «բիլիարդի գնդակի» կոնցեպտուալ մինիմալիզմի պատճառով: Նեոռեալիզմի կենտրոնացումը նյութական ուժի, կարողությունների ու աշխարհագրության վրա լավագույն կերպով է բացատրում ստատիկ իրավիճակները, սակայն կոնստրուկտիվիզմը, հետևելով ինքնությանն ու խոսույթներին, ավելի լավ է դիրքավորված՝ բացատրելու քաղաքական գործընթացների փոփոխություններն ու դինամիկան:

- Ցույց է տրվել, որ երկու հայեցակարգերի միջև չկա մեթոդաբանական հակասություն, հակառակը՝ դրանք կիսում են բազմաթիվ հիմնադրույթներ, որոնք ապահովում են մեթոդական սահուն համադրություն: Երկուսն էլ ընդունում են նյութական գործոնների կարևորությունը, համաձայն են, որ պետությունների մեծամասնության, առավել ևս փոքրերի գլխավոր հետաքրքրությունը գոյապահպանումն է: Երկուսն էլ հետաքրքրված են միջազգային քաղաքականության կառուցվածքով, առաջինը՝ դրա ներքին բալանսավորմամբ, երկրորդը՝ ձևավորմամբ ու վերափոխումներով:

- Քննարկելով ՀՀ արտաքին քաղաքականությանն ու մասնավորապես հայ-ռուսական հարբերություններին առնչվող մի շարք գործընթացներ ու դրվագներ՝ հետազոտությունը հաստատում է ատենախոսության որդեգրած հայեցակարգերի համադրման անհրաժեշտությունը քաղաքական գործընթացների ուսումնասիրության հարցում, որը ոչ միայն հետազոտում է ֆիզիկական իրականության համակարգային ստատիկությունը, այլ նաև սոցիալական իրականության այն կարևոր նրբությունները, որոնք մինչև իսկ որոշիչ դեր կարող են խաղալ համակարգի վերափոխման դինամիկայում ինստիտուտների սուբյեկտիվ դերակատարության պարագայում:

խնդիր 2.

- ԻՍՎՀՄ փլուզման արդյունքում և այն ուղեկցող գործոնների ներազդեցությամբ Հայաստանը կորցրեց իր ներքին կառուցվածքային կարողությունների նշանակալի մասը, ինչը հանգեցրեց մոբիլիզացիոն ռեսուրսների սահմանափակումների այնպիսի ճգնաժամի, որը ստիպեց առանցքային ոլորտներում դիմել արտաքին բալանսավորման կամ այդ խնդիրների արտապատվիրման:

- Ռազմավարական բնույթի խնդիրների նման ճգնաժամը և դրա պատճառով արտաքին սպառնալիքներին ինքնուրույն դիմակայելու համար անհրաժեշտ կա-

րողությունների անբավարարությունը սահմանափակում է պետության դաշինքային քաղաքականությունը՝ առաջին հերթին այդ կարիքները բավարարել կարող ու պատրաստակամ գործընկերների աշխարհագրությամբ: Հայաստանի պարագայում ներքին կառուցվածքային կարիքների բավարարման մեջ զգալի նշանակության է ունեցել ՌԴ-ն՝ պայմանավորված ինչպես իներցիոն, այնպես էլ անվտանգային այն հանգամանքներով, որոնք բխում էին Հայաստանի արտաքին տարածաշրջանային սպառնալիքներից: Գլխավորապես այդ արտաքին սպառնալիքները ինքնուրույն բալանսավորելու անկարողությունն է պայմանավորել Հայաստանի դաշինքային ընտրությունը, որը հարաբերությունների բնականորեն անհամաչափ պայմաններում ձեռք է բերել ենթադաշնակցման ձևաչափ: Ցույց է տրվել, որ ենթադաշնակցման հայեցակարգը լավագույնս է համապատասխանում ու բացատրում ՀՀ դաշինքային քաղաքականության դինամիկան համագործակցության գրեթե բոլոր՝ ռազմաքաղաքական, տնտեսական, ինտեգրացիոն ոլորտներում:

- Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը պայմանավորող գլոբալ-համակարգային գործոններից առանձնացվել են հավաքական Արևմուտքի և Ռուսաստանի միջև հարաբերություններն ու տարածաշրջանային մրցակցությունը: Ցույց է տրվել, որ հետխորհրդային առաջին տարիների առավելապես համագործակցային բնույթից 2008 թ. այն արդեն վերափոխվել էր գրոյական արդյունքով խաղի՝ այդ մեխանիզմի մեջ դնելով նաև ՀՀ արտաքին քաղաքական քայլերը:

- 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի արդյունքում (դրա ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցությամբ կամ անկախ դրանից) Հայաստանի արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղությունը պայմանավորող նեոռեալիստական գործոնների մեջ գրանցվել է հետևյալ դինամիկան. այն խթանող ուղիղ գործոնների շարքից աճել են տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական և տնտեսական կարևորության հանդեպ միջազգային ուշադրությունը, ակտիվացել հաղորդակցությունների բազմազանեցման քաղաքականությունը:

- Ռուս-վրացական պատերազմի արդյունքում անուղակիորեն կամ դրանից անկախ խթանող գործոններից ակտիվացել են Արցախյան հակամարտության լուծմանն ուղղված միջազգային միջնորդական ջանքերը: Այս շրջանի ևս մեկ խթանող գործոն էր այն, որ, անդամակցելով ՄՄ-ին և ԵԱՏՄ-ին, Հայաստանը որոշակիորեն հասցեագրեց ՌԴ շահախնդրությունն ու անհանգստությունները, որի արդյունքում մասամբ ապաստանվտանգայնացվեցին ՀՀ արտաքին քաղաքականության այլ ուղղությունները:

- ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղությունը ուղղակիորեն սահմանափակող միտում են ունեցել դաշնակցի և հարևանի միջև պատերազմի համատեքստում ծագած երկընտրանքները, Վրաստանի տարածքով միջազգային հաղորդակցությունների խափանման արդյունքում կրած տնտեսական և հումանիտար վնասները: Անուղղակի սահմանափակող դեր ունեցան Ռուսաստանի համար Ադրբեջանի տարածաշրջանային դերի աճը, ադրբեջանական կողմի

սպառազինման և սպառնալիքների արտահայտման կտրուկ աճը, Հայաստանին սպառազինությունների մրցավազքի մեջ ներքաշումը, Հարավային Կովկասում Թուրքիայի ներկայության աճը, թուրք-ադրբեջանական ռազմաքաղաքական հարաբերությունների կոնսոլիդացիան, ՌԴ-Արևմուտք հարաբերությունների կտրուկ վատթարացումն ու վերջիններիս կողմից ինտեգրացիոն երկընտրանքի պարտադրումը:

Խնդիր 3.

- 2016 թ. Ապրիլյան պատերազմի արդյունքում Հայաստանի արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղությունը պայմանավորող գործոնները գրանցել են հետևյալ դինամիկան. պատերազմի արդյունքում, անվտանգային միջավայրի վերափոխմամբ պայմանավորված, ՀՀ արտաքին քաղաքականության կառուցվածքային չափումներում խթանող ազդեցություն են ունեցել ՀՀ-ՌԴ ռազմատեխնիկական համագործակցության խորացումը, անվտանգային ինտեգրացիոն գործընթացների խորացումը, մոբիլիզացիոն կարողությունների զարգացման քաղաքականության որդեգրումը, Արցախյան հակամարտության շուրջ լարվածության նվազմանը միտված բանակցությունների ակտիվացումը:

- ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղության վրա անուղակիորեն խթանող ազդեցություն են ունեցել ՌԴ-Արևմուտք մրցակցային հարաբերությունների լարվածության որոշակի նվազումը, ինտեգրացիոն կառույցների արդյունավետությունը բարձրացնելու և հստակ փոխադարձ պարտավորությունները սահմանելու հանձնառության որդեգրումը, 2008-2009 թթ. ներքին-կառուցվածքային ճգնաժամի հետևանքների մասնակի հաղթահարումը: Այդ ուղղությամբ որոշակի դրական վերափոխումներ են տեղի ունեցել նաև այլ գործոններում, ինչպիսիք են ԵՄ-ի կողմից ինտեգրացիոն երկընտրանքի պարտադրանքից հրաժարումը, ՀՀ-ի բալանսավորված առևտրաշրջանառությունը, ՀՆԱ-ի մեջ ՌԴ-ից ուղիղ դրամական փոխանցումների տեսակարար կշռի կրճատումը:

- Ապրիլյան պատերազմից մինչև Արցախյան երկրորդ պատերազմը Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը ու մասնավորապես դրա դաշինքային ուղղությունը պայմանավորող նեոռեալիստական չափման մեջ ամենազլխավոր սահմանափակող վերափոխումը եղել է Ադրբեջանի կողմից և միջոցով տարածաշրջանում Թուրքիայի ակտիվ ներգրավումը և ստատուս-քվոն պահպանող ուժերի ու սպառնալիքների բալանսավարման խախտումը՝ հոգուտ տարածաշրջանային կարգի ռազմական վերանայման: Պատերազմի արդյունքում արցախաադրբեջանական շփման գծում աշխարհագրական գործոնի սահմանափակ մարտավարական/տեղային փոփոխություն է տեղի ունեցել հոգուտ Ադրբեջանի, ապա շարունակել է սրվել սպառազինությունների անհավասար մրցավազքը: Շարունակվել է նաև Ռուսաստանի կողմից հակամարտող կողմերի հանդեպ հավասարաժեռ-միջնորդային մոտեցման ամրապնդումը:

- Անուղակի սահմանափակող գործոնների դինամիկայում բացասական միտում գրացնվել է նաև միջազգային այլ օրակարգերի պատճառով՝ Հարավային

Կովկասի կարևորությունը անկում է ապրել Ռուսաստանի առաջնահերթություններում, շարունակվել է ՀԱՊԿ որոշ դաշնակիցների կողմից ոչ դաշնակցային վարքը՝ վնասելով կառույցի հավաքական անվտանգության զսպիչ գործառույթը: Հայաստանում Թավշյա հեղափոխությամբ պայմանավորված՝ հայռուսական հարաբերությունների վրա բացասական ազդեցություն է ունեցել բուն հեղափոխության հանգամանքը (դրա ընկալումը ՌԴ-ի կողմից), հեղափոխական իշխանության հակառուսական կենսագրությունը ու ոչ միանշանակ քայլերը ՌԴ շահերին առնչվող կամ փոխկապակցված հարցերում: Շարունակվել է էներգետիկ ոլորտում միջնաժամկետ և երկարաժամկետ անորոշությունը՝ այդ ոլորտում շարունակվող կախվածության պայմաններում: Արտաքին այլ գործոններից ակտիվացել է ԱՄՆ-ի կողմից Իրանին մեկուսացնելու՝ Հայաստանի համար սահմանափակող ազդեցություն ունեցող քաղաքականությանը:

Խնդիր 4.

- Սկսած անկախության ակունքներից՝ Հայաստանի արտաքին քաղաքական խոսույթում առկա է եղել սեփական դերի, արտաքին սպառնալիքների, դրանք բալանսավորելու ու դաշնակցի դերի մասին ընդունելի նորմերի մրցակցություն, որը սկիզբ է դրել նորմերի կենսաշրջանին՝ դրանք միջսուբյեկտայնացնելու խոսույթային բանավեճին: «Ղարաբաղ» շարժման որդեգրած «երրորդ ուժի բացառման» օրենքը չանցավ այդ շրջափուլը՝ պայմանավորված նորմերի ներքին մրցակցությամբ ու արտաքին սպառնալիքների ներքին ընկալման հակասություններով: Կառավարող էլիտայի կողմից գիտակցվել է Ռուսաստանի տարածաշրջանային առաջատար դերը, կարևորվել նրա անվտանգային երաշխիքները Թուրքիայի դեմ, սակայն դրանից տարանջատվել և չեզոք է համարվել ՌԴ-ի ռազմաքաղաքական դերակատարությունն Արցախի հարցում: Արտաքին սպառնալիքների ընկալումը Տեր-Պետրոսյանի գլխավորած էլիտային մղել է հակամարտության հարցում փոխզիջումային պատրաստականության, որի նորմատիվ կենսաշրջանը ամբողջությամբ չի կայացել՝ այդ թվում միջէլիտային հակասության պատճառով:

- Ռոբերտ Քոչարյանի գլխավորած էլիտան ուներ ավելի լավատեսական պատկերացումներ արտաքին սպառնալիքներին դիմակայելու Հայաստանի կարողությունների հարցում, սակայն նաև կառավարման վերջին շրջանում արձանագրում էր այդ սպառնալիքի աճը: Քաչարյանի կառավարման շրջանում սկսվում էր ուրվագծվել պահպանողական արտաքին քաղաքական նորմի ձևավորումը, որտեղ բարձր էր փոխզիջումների ընդունելիության շեմը, իսկ Հայաստանը դառնում պրո-ստատուս-քվո ուժ: Տարածաշրջանային ստատուս-քվոյի պահպանման համատեքստում էլ ավելի խիստ է արտահայտվում Ռուսաստանի հանդեպ դաշնակցային ընկալումն, իսկ հարաբերությունների խորացման հրամայականը դառնում է արտաքին քաղաքական նորմ: Գերկախվածության վտանգները հասցեագրելու համար Քոչարյանի գլխավորած կառավարող էլիտայի կողմից որդեգրվում է կոմպլեմենտարիզմի քաղաքականությունը:

- Ռուս-վրացական պատերազմը Սերժ Սարգսյանի գլխավորած էլիտայի շրջանում սրել է կառուցվածքային խոցելիության խնդիրների ընկալումը՝ հանգեցնելով Թուրքիայի հետ հարաբերությունների կարգավորման ջանքերի ակտիվացման անհրաժեշտության գիտակցմանը: Հայ-ռուսական հարաբերությունների առումով նման քաղաքականությունը միտված էր կրճատել արտաքին սպառնալիքները (տե՛ս դաշինքային կարիքները): Այսպիսով, էլիտան փորձում է վերափոխել 1998 թ. հաստատված նորմը, սակայն «Ֆուտբոլային դիվանագիտության» տապալումը թույլ չի տալիս կատարել նորմի վերափոխման հաջողության մասին հստակ գնահատում: Էլիտայի խոսույթում հարևանների հետ հարաբերությունների կարգավորման նկատմամբ լավատեսությունը 2010-2011թթ. փոխարինվում է գերազանցապես հակառակ տրամադրվածությամբ:

- Սրանք այն ընկալումներն են, որոնք նպաստել են Ռուսաստանի անվտանգային անհրաժեշտ երաշխավորի դերի ամրապնդմանը Սերժ Սարգսյանի գլխավորած էլիտայի շրջանում, որն արտահայտվում է 2010 թ. ռուսական ռազմաքաղաքական առնչվող պայմանագրի ու դրա հավելվածի կնքումով: Այս փուլում կառավարող էլիտայի մոտ ընդգծված էր ռուսական անվտանգային երաշխիքների նկատմամբ վստահությունը, ՌԴ-ի դերակատարության կարևորությունը պատերազմի չվերսկսման մեջ, ինչպես նաև վստահությունը արցախյան հակամարտության հարցում հայկական և ռուսական շահերի ու դիրքորոշումների համահունչության նկատմամբ: Նման վստահություն առկա էր նաև ՀԱՊԿ նկատմամբ, որը, սակայն, կայուն կերպով անկում էր ապրում այլ անդամների վարքի պատճառով: Երևան-Մոսկվա-Բաքու եռանկյունու մեջ, պայմանավորված Ադրբեջանին ռուսական զենքի վաճառքով, հայկական կողմում առաջ են գալիս մտահոգություններ, որոնց լուծումը, ըստ կառավարող էլիտայի խոսույթի՝ դուրս էր Հայաստանի ազդեցությունից: Այստեղ նաև ընդգծվում է Հայաստանի՝ որպես փոքր (հարաբերական թույլ) պետության մասին ինքնաընկալումը:

Խնդիր 5.

- Ապրիլյան պատերազմի արդյունքում որոշակի վերափոխումներ են տեղի ունենում կառավարող էլիտայի ընկալումներում՝ ավելի է բյուրեղանում տարածաշրջանում ուժերի հավասարակշռության հանդեպ զգայունությունը, բայց և պատերազմի փորձով բարձրանում է անհամաչափ պատերազմ վարելու կարողության մեջ ինքնավստահությունը: Տեղի ունեցած կարևորագույն փոփոխություններից էր հակամարտության համատեքստում ՌԴ դերի ընկալումը, որտեղ սրվում է Ադրբեջանին զենքի վաճառքի քննադատությունը, նկատվում է հիասթափություն ՌԴ-ից (և ՀԱՊԿ-ից) ակնկալվող ռազմաքաղաքական դերակատարությունից: Սա տեղի է ունենում անգամ ԵԱՏՄ-ին անդամակցելու արդյունքում անվտանգային ավելի բարենպաստ իրավիճակի չհասնելու համատեքստում:

- Նիկոլ Փաշինյանի գլխավորած կառավարող էլիտան որոշակի լավատեսություն ուներ Ադրբեջանի կողմից եկող սպառնալիքների նվազման հարցում, որը, բանակցային դինամիկայի հետ փոխկապակցված, հետազոտվող ժամանակա-

հատվածում անկում է ապրել: 2020 թ. Տավուշի մարտերի ընթացքում ու դրանցից հետո Ադրբեջանի մասին խոսույթում առկա է հակառակորդին թերագնահատելու և սեփական ուժերի մեջ վստահության կտրուկ աճի միտում:

- ՌԴ հարցում Փաշինյանի գլխավորած էլիտան մինչև իշխանության գալը բազմաթիվ անգամներ աչքի է ընկել դաշնակցի հավատարմությունը խորը կասկածի տակ դնող տեսակետներով: Պայմանավորված գործադիրի պաշտոնով ու հեղափոխությունը հնարավոր դարձնելու հրամայականով՝ իշխանության գալով այս էլիտան գրեթե նույնացրել է իր հանրային դիրքորոշումը մինչ այդ որդեգրված պետական քաղաքականությանը: Սակայն խոսույթում նկատվում են ինքն-իշխանության մասին հասցեագրված շեշտադրումներ, իսկ գործողություններում՝ քայլեր, որոնք շարժում են ռուսական կողմի շահախնդրությունն ու սնում կասկածները: Արդյունքում՝ այդ կասկածները հասցեագրելու համար Փաշինյանի գլխավորած կառավարող էլիտան ստիպված է լինում ավելի շատ գնալ ՌԴ-ի համար ընդունելի քայլերի ու օգտագործել այնպիսի խոսույթ, որը թերևս հակասում էր ինքնիշխանության մասին հենց նույն էլիտայի կողմից ավելի վաղ արտահայտած պատկերացումներին:

- Երևան-Մոսկվա-Բաքու անվտանգային եռանկյունու համատեքստում կառավարող էլիտայի խոսույթը իրարամերժ է պատերազմի սանձազերծումը կանխող Ռուսաստանի դերակատարության հարցում: Փաստերի համադրությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ այդ հարցում կառավարող էլիտայի մոտ գերակայել է անվստահությունը, սակայն հանրային խոսույթային փորձ է արվել բարձրացնել դաշնակցի կողմից պարտավորությունների հանձնառման մակարդակը: Տեսականորեն, արտաքին քաղաքական հաշվարկներում դաշնակցի հանդեպ կասկածների առկայությունը պետք է առնվազն ուղեկցվի առկա սպառնալիքներն այլ կերպ լուծելու քաղաքականությամբ, օրինակ՝ բանակցային փոխզիջումներով, եթե փորձենք վերակառուցել կառավարող էլիտայի տրամաբանությունը: Սակայն նրանց խոսույթն ու գործողությունները չեն արտացոլում առկա անբարենպաստ հավասարակշռությունը, ինչը բերում է այն եզրահանգմանը, որ տեղի է ունեցել նեոռեալիստական թերհաշվարկ, որը, հնարավոր է, սնված էր տավուշյան մարտերի տեղային հաջողությամբ:

- Ինչ վերաբերում է հետխորհրդային տարածքում առկա բազմակողմ կառույցներին, ապա գիտակցելով դրանք լքելու քաղաքական գինը՝ կառավարող էլիտայի խոսույթում գերակայել է դրանց արդյունավետությունը բարձրացնելու, մյուս անդամների պարտավորություններն ամրագրելու միջոցով դրանցից ստացվող օգուտները մաքսիմալացնելու մասին դրույթները: Դրանք առկա էին նաև նախորդ էլիտայի մոտ, սակայն Թավուշի հեղափոխությունից հետո այդ դրույթները ավելի հաճախ են բարձրաձայնվել:

Ի լրումն ըստ հետազոտական խնդիրների ձևակերպված եզրակցությունների՝ ատենախոսությունը նաև հանգել է գիտագործնական այլ եզրակացությունների կա.

-եստվեցրտուտ հով 'Մընտիտմվզմտ վընվտզս դվտմզտիճեստի տեղճտտոմսս
 շըտըմմեզ դտիտտիմտտմճը դտիտտվեցընտտ տեղիճտմ տզ տտտի մտրտս
 դտըմվտտըրտտտ վեզմիճտ տմ մեզքմտի դտընտմվի տմն մեզդմվեղմ-իտտտիճ
 ճտիմն դճտ մվ էրտտտտ ճըտտեստճնտճըտ մըտնեզտտը ոտմ դտիտտվեճմճտմճ
 դզ-լ :դտմ տեղիտեղմճ տ տեղճտմ 'մըտտեստտեղիտըտտմտ տմն տտտ ճեսճ դզ տտտի
 մեզդդտտեստվտտըրտտտ տեճտտզ տ 'ըտտեճտմտի վեզդդճմճնտիտըտըտթ տտի
 վեզդդտտեստտեղ տտ դտդ է վեզտտմվի մըտտեստվտտըրտտտ դտտեստտիճմճտմճ
 դվտմճդվճտն տեղտտիտտտ տ դվճտտմ վեզդդտտեստտեղ տճտի ճըտընեզտտը դտի
 -տնտեղրտտզտ դտըմտտրտտ վընվիտտիտտտոդտի տ վընվտզս դվտմճըտիճեստտի
 մտ 'դզ դտտեճտըճտմ մեզդդտտեստտեղմեզ դտտեստտվտտզտը •

փտնտդ դտընտըճտմտեղճ տտեզմ է ճտզ

*մճըվճտն տտ դտտիտտ ('Է-Կ) մըտտեստճի ճըր ոտտը իտեղնտըճտն (ճվտտըտտտ
 դտիճմճտտեղտըճմճտ 'տվճմտ-լ) դտտեստճի ճըր տտտտվեղտտ ճվտտըտտտ
 ճըր տեղտտ տզնտըմ էրտտտիտտոդտտմ մըտտեստտեղ տճտի տտտ ('մեզդդտտեստմ
 -տտի տ դտտեստտիճը տտեղ վճտտտըտը) մեզրտ տտ տտտտտտտ տեղմտտոդտտմ
 մեզդդտտեղճ ճըտմն դտիճ էր ('Է-Կ 'տվճմտ-լ) տտեճտիտրտտ վեզդդտտեստճի ճըր
 վեղիտ եվիճըր տտտեճ դտտեստըտվճվեզ (դվտտոճմճնտճտտտի դեճտիճտ) էրտտիճտ
 մըտտեստտեղ տճտի ճըզ 'վտ տտմ 'մըտտեղի դտմ ճտիճմճ ճտտ էրտտտտտտ
 մըտտեստվտտըրտտտ դվտմճըտիճեստտի դտտեստտիճմճտմճ դվտմճըվճտն >> •*

*:(Տտտեթեթեթ) տտնտըճտմտեղճ ոգտմ էրտտտիտտդ իտտցտտտ դտտեստի
 -տնտրտտվըտ մտտվ վեզրտ 'մտ 'մըտըմտիտտոդտտմ վճվտտըտտտ դվճտտմ
 իտնեճըր վճըվճտն դտիտտտտ-տտս մ էրտտեղմեղի 'դվեզդ դվճտտ 'դտտեճ
 տտնտտտ տտտեճտտտ ոտը :մըտտեստտիտրեճտ դտըմտիտտոդտտմ իտնեճըր
 վ-Է-Կ դտտեստճի տտըվճվեզ մտրտտ վեզդդտտեճ տտնտտտ (ճըեղտտ իտտեղը
 դտրտտեճմ տտի) ճըզտըմ մըտտտտտ > տտճըտտմը :մըտտեստտիտրեճտ
 տեղմտիտտոդտտմ դվտտվր տզ ճըտմը դվեզդճտտտի մտիտտտդ ճըզտ
 'մեզդդտտեստտտը տ դտտեստտեճ 'իվե ճտտտեղի վտտնդտ վեզդդտտեստտեղ տճտի
 դվ էրտտտիճեճմ տտեճտիտրտ > :մըտտեստըճտրտտ ճըտտիճըմ վիտտիճտ
 տտտեճ-ոդմճ վեզդդտտեստտտի դտիտտտիճտճտճ-դտիտտտտտտտ մ էր
 ճըն մըտտեստտիտրեճտ տեղիտի հտդտվը :իտեղտտցտտտի իվտրըմտը-դվճմեղ տ
 ոգտնդտ 'դտտեստտիճմճտմճ ճըտտի վտվճմտ-լ ոգտնդ տեղտտի վ էրտտեստտի
 -տընտ տեղնտըճտմտեղ (դվտմճմտ-լ դվեզդ դվճտտ) մըտտեստտ տտտ
 -վեղտտ մտմտ ճըր տեղտտ վճվտտըտտտ տտտեճտտտի վըտտտտտ > իտտիտտը
 :ճըր դտտեստտիճմճտմճ դվտմճըվճտն տ դվճտտտ >> մըտտեստվեզտմվի ճըտմն
 տեղտտտըն էր (իվտի հտդտվը 'դվեզդդտտեստտեղ տտեղ տտնտըճտն 'տեղի էր իտն
 -տճըր դտտեստճի ճըր տտտիտտոդտտմ ('Տտտը-թեթ) դվճտտ ովեզդդվճմեղի իտնեճըր
 դտտեստճի ճըր տտտիտտոդտտմ 'մըտտեստտ տտտտտտտ տտնտըճտմտեղ)
 մեզդդտտեստտիտրեճտ մտիտտտդ տեղմտիտտոդտտմ մեզդճվտտըտտտ դվճտտտ
 եղտտի դտտեստտեղ տճտի դզ տեղիճտճտտի տտեղդիտտոճմճ դտտեստտվտտզտը •*

յան և/կամ մշակութաբանության միջոցով կարող են հետազոտական նոր հարցեր առաջ քաշվել՝ ի լրումն կոնստրուկտիվիզմի հետաքրքրությունների:

Ատենախոսության հիմնադրույթներն արտացոլված են հետևյալ գիտական հոդվածներում.

1. Սուքիասյան Ն., ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղության վրա ազդող կառուցվածքային գործոնների տեսականացման փորձ և այդ գործոնների ազդեցության էվոլյուցիան, «Գիտական Արցախ» 4 (7), 2020 էջ 61-72:
2. Սուքիասյան Ն., Հայաստանի կառավարող էլիտայի անվտանգային ընկալումները եվ դրանց ազդեցությունը հայ-ռուսական հարաբերությունների վրա 2008-2018 թթ., «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն», 12 (2), 2021, էջ 70-81 (2021):
3. Սուքիասյան Ն., 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի ազդեցությունը ՀՀ արտաքին և դաշինքային քաղաքականության վրա ներքին-կառուցվածքային եվ գլոբալ-համակարգային չափման մեջ. նեոռեալիստական հայացք, «Պատմություն և քաղաքականություն», 4 (15), 2021, էջ 138-149:
4. Սուքիասյան Ն., Նեոռեալիզմի և կոնստրուկտիվիզմի համատեղելիությունն և կիրառելիությունը ՀՀ արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրության հարցում, «Տարածաշրջան և աշխարհ», 6, 2021, էջ 15-20:
5. Սուքիասյան Ն., 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի ազդեցությունը ՀՀ արտաքին և դաշինքային հարաբերությունների տարածաշրջանային չափման մեջ. Նեոռեալիստական հայացք, «Տարածաշրջան և աշխարհ», 5, 2021, էջ 20-26:
6. Սուքիասյան Ն., ՀՀ-ՌԴ հարաբերություններում Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը պայմանավորող նորմերի և ինքնության ձևավորումը. կոնստրուկտիվիստական հայացք, «Գիտական Արցախ», 4 (11), 2021, էջ 169-184:

НАРЕК АРМЕНОВИЧ СУКИАСЯН

ЭВОЛЮЦИЯ СТРУКТУРНЫХ И КОНСТРУКТИВИСТСКИХ ИЗМЕРЕНИЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РА (НА ПРИМЕРЕ АРМЯНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ, 2008-2020 ГГ.)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – “Политические институты и процессы”. Защита состоится 7 апреля 2022г., в 12:00 часов, на заседании специализированного совета 056 “Политология и международные отношения” ВАК РА, действующего по адресу ул. А. Манукяна 1, 0025, г. Ереван, Республика Армения.

Резюме

Целью диссертации является выявление эволюции структурных и конструктивистских измерений внешней политики Республики Армения в период 2008–2020 гг. на примере армяно-российских отношений. Эта цель предполагает выделение системы основных измерений и составляющих их факторов, обуславливающих российское направление внешней политики Армении, и мониторинг процесса их трансформации в указанный/определенный период. Таким образом, диссертация выявляет актуальность, совместимость и применимость структурного реализма (неореализма) и конструктивизма в исследовании внешней политики Армении, эволюции вышеупомянутых измерений и входящих в них факторов, обуславливающих российское направление внешней политики Армении в момент и после российско-грузинской войны 2008 года и Апрельской войны 2016 года - в период Второй Арцахской войны. Эта цель предполагает выделение системы основных измерений и составляющих их факторов, обуславливающих российское направление внешней политики Армении, и мониторинг процесса их трансформации в указанный/определенный период. Таким образом, диссертация выявляет актуальность, совместимость и применимость структурного реализма (неореализма) и конструктивизма в исследовании внешней политики Армении, эволюцию вышеупомянутых измерений и входящих в них факторов, обуславливающих российское направление внешней политики Армении в период и после российско-грузинской войны 2008 года и апрельской войны 2016 года - в период, ведущий ко Второй Арцахской войне.

С учетом этого научно-теоретическая значимость исследования состоит в том, что оно способствует развитию исследовательского аппарата, предназначенного для комплексного изучения движущих сил трансформации внешнеполитической деятельности Армении, который применим к другим хронологическим периодам и в будущем к изучению других случаев. Кроме того, научно-практический вклад исследования заключается в лучшем понимании ключевого -

российского - направления внешнеполитической деятельности Армении в ее динамике и в контексте знаковых событий местного, регионального и глобального значения. Актуальность исследования указанных вопросов обусловлена степенью взаимосвязанности двух государств, возрастающим значением роли России в вопросах политики, экономики, безопасности Армении, с необходимостью дополнить научную литературу, рассматривающую их со структурной и конструктивистской точек зрения.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, библиографии и индекса.

В первой главе "Теоретико-методологическая основа диссертации" представлены теоретические подходы структурного реализма и конструктивизма как научно-практические средства выявления факторов, влияющих на формирование внешней политики, а также особенности, возникающие в результате синтеза этих двух подходов. Таким образом, в главе представлены генезис и основные положения теорий, их методологический инструментарий, а также их преимущества и недостатки. Помимо углубленного обсуждения двух подходов, в главе представлены академические дебаты относительно их совместимости, а также их совместного и взаимодополняющего применения.

Во второй главе "Эволюция структурного измерения внешней политики РА (на примере отношений РА-РФ)" сквозь теоретические линзы структурного реализма представлены факторы, обуславливающие формирование и эволюцию внешней и союзнической политики Армении, составляющие элементы структурного измерения. В главе структурное измерение внешней политики Армении более подробно рассматривается на внутрискруктурном, регионально-субсистемном, глобально-системном уровнях. Каждый из уровней представляет собой набор факторов, влияющих на внешние угрозы государства и его стратегии балансирования против этих угроз, в том числе посредством союзнической политики, которая в условиях глубокой асимметрии принимает форму бандвагонинга. В главе показана динамичная трансформация этих факторов и их стимулирующее или сдерживающее влияние на союзническую политику Армении во время и после российско-грузинской войны 2008 года, после апрельской войны 2016 года и в период, предшествующий Второй Арцахской войне 2021 года.

В третьей главе "Эволюция конструктивистского измерения внешней политики РА (на примере отношений РА-РФ)" представлены идентичности, общие нормы и представления правящих элит и их роль в формировании внешней и союзнической политики Армении. Основным методом, использованным для достижения этой цели, является дискурс-анализ, проведенный на базе более чем 550 выступлений, интервью, передач и других дискурсивных практик правящих элит. С помощью теоретических линз конструктивизма глава дополняет вышеупомянутый структурный подход, представляя нормы и идеи (и их

эволюцию), которые лежали в основе внешней политики Армении в целом, и, в частности, представления правящих элит о внешних угрозах Армении и ее способности сбалансировать их, опираясь на собственные или союзные силы.

NAREK SUKIASYAN

THE EVOLUTION OF STRUCTURAL AND CONSTRUCTIVIST DIMENSIONS OF RA'S FOREIGN POLICY (THROUGH THE EXAMPLE OF ARMENIAN-RUSSIAN RELATIONS, 2008-2020)

Dissertation under 23.00.02 – “Political Institutions and Processes,” aspiring to earn Ph.D. in Political Science

The public defense will take place on April 7 at 12:00 at the Yerevan State University, at 056 "Political Science and International Relations" HAC Specialized Chamber session (Address A. Manukyan str. 1, Yerevan 0025, Republic of Armenia)

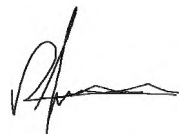
The aim of the thesis is to reveal the evolution of structural and constructivist dimensions of the Republic of Armenia's foreign policy during the 2008-2020 period through the example of Armenian-Russian relations. That aim implies outlining the system of the main dimensions and the factors that comprise them, that condition the Russian direction of Armenia's foreign policy, and monitoring the process of their transformations in the mentioned/defined period. The thesis thus reveals the relevance, compatibility, and applicability of structural realism (neorealism) and constructivism in the study of Armenia's foreign policy, the evolution of the above-mentioned dimensions and factors therein that condition the Russian direction of Armenia's foreign policy as of and in the aftermath of the 2008 Russian-Georgian war and the 2016 April war – leading up to the Second Artsakh war. To that end, the scientific-theoretical significance of the research constitutes in the fact that it promotes a research apparatus designed to comprehensively study the underlying drivers of transformation in foreign policy-making of Armenia that is applicable to other chronological periods and potentially to the study of other cases. In addition to that, the scientific-practical contribution of the research lies in the better understanding of a crucial – Russian – direction of Armenia's foreign policy-making in its dynamic and in the context of pivotal developments of local, regional, and global importance. The relevance of the study of the mentioned issues is conditioned by the level of interconnectedness between the two states, the growing importance of Russia's role in political, economic, security issues of Armenia, as well as by the gaps in the academic literature scrutinizing them from structural and constructivist perspectives.

The thesis consists of introduction, three chapters, conclusion, bibliography, and index.

The first chapter of the thesis, entitled **“Theoretical-methodological basis of the dissertation”** presents the theoretical approaches of structural realism and constructivism as scientific-practical means for revealing factors influencing foreign policy-making as well as the peculiarities that arise from the synthesis of the two perspectives. Thus, the chapter presents the genesis and the main assumptions of the theories, their methodological toolkits, as well as their advantages and weaknesses. Besides an in-depth discussion of the two approaches, the chapter presents the academic debates regarding their compatibility as well as their combined and complementary application.

Through the theoretical lenses of structural realism, the second chapter, entitled **“The evolution of the structural dimension of the foreign policy of the RA (through the example of RA-RF relations)”** presents the factors conditioning the formation and evolution of Armenia’s foreign and alliance policies that constitute the units of the structural dimension. In the chapter, the structural dimension of Armenia’s foreign policy is further detailed into domestic-structural, regional-sub-systemic, global-systemic levels. Each of the levels presents a set of factors that influence the state’s external threats and its strategies of balancing against those threats, among others, via the alliance policy, which in the conditions of profound asymmetry assume the form of bandwagoning. The chapter demonstrates the dynamic transformation of those factors and their stimulating or constraining influence on Armenia’s alliance policy as of and in the aftermath of the 2008 Russian-Georgian war, after the 2016 April war, and in the period leading to the 2021 Second Artsakh war.

The third chapter entitled **“The evolution of the constructivist dimension of the foreign policy of the RA (through the example of RA-RF relations)”** presents the identities, shared norms, and perceptions of the ruling elites and their role in Armenia’s foreign and alliance policy-making. The principal method applied to achieve that objective is discourse analysis carried out through more than 550 speeches, interviews, programs, and other discursive practices performed by the ruling elites. Through the theoretical lenses of constructivism, the chapter complements the above-mentioned structural approach by presenting the norms and ideas (and their evolution) that have informed Armenia’s foreign policy in general, and particularly the perceptions of the ruling elites regarding Armenia’s external threats and its ability to balance them relying on own or on allied powers.

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized initial 'A' followed by a series of horizontal strokes.

